

Ağıtların Halk Edebiyatının Anlatmaya Dayanan Türleri ile Olan Münasebetleri

Dr. Esmâ ŞİMŞEK

Ağıtlar, genellikle ölüm veya acı duyulan bir hadise karşısında insanların dertlerini, üzüntülerini, ızdıraqlarını manzum olarak, belirli bir ritimle ifade etmeleridir. Ağıt söylemek de bir kabiliyet işidir. Her insan ağıt söyleyemez. İlk örneklerini «Yuğ» merasimlerinde, Divânü Lügât'it-Türk'de¹ gördüğümüz ağıtların «sığıtçı» veya «ağıtçı» adı verilen özel söyleyicileri de vardır. Bunlar, belirli bir ücret karşılığında, cenaze yerine getirilerek, ağıt söyleyip çevredeki insanları ağlatmış. Bunun yanında, hiç ağıt söylemesini bilmeyen bir insan dahi, çok sevdiği bir yakını kaybettiği zaman, farkında olmadan o anda ağıt söyleyebilir.

Her ağıtın bir söyleniş sebebi, bir hikâyesi vardır. Çok sevilen bir insanın ölümü üzerine ağıt söylendiği gibi, bir acı haberin, kazanın, felaketin, hatta kaybolan bir eşyanın, ölen bir hayvanın üzerine de ağıt söylenebilir. Umumiyetle, her ağıtın başında onun, niçin ve ne zaman söylendiği anlatıcılar tarafından kısaca hikâye edilir.

Bu ağıtların, halk edebiyatının anlatmaya dayanan türleri ile de yakın bir münasebetinin olduğu gözden kaçmamaktadır. Bir masalda, halk hikâyesinde veya efsanede, oradaki hadiselere bağlı olarak kahramanın ağızından ağıt söylenebilir. Dede Korkut Hikâyelerinde², Manas Destanında³, Kaçak Nebi Hikâyesinde⁴, «İki Yılanla Evlenen Kız» masalında⁵ ve Taş Bebek efsanesinde⁶ ağıt söyleme hadisesi ile karşılaşabiliriz.

Bunun yanında, geçtiğimiz aylarda

talebelerimiz vasıtasıyla Çukurova bölgesinden derlediğimiz bazı ağıtların da konu itibari ile masal, efsane ve fıkra türü ile yakından ilgili olduğunu gördük. Bu metinleri, şu şekilde inceleyebiliriz :

1. Ağıtların Masalla Olan Münasebeti :

Çukurova bölgesinden, talebemiz Elif Esra Hülya tarafından derlenen bir ağıtın konusu, «Yusufcuk» (EB : 165 - AaTh : 450) adlı masal ile yakından ilgilidir. Ağıtın konusu kısaca şöyledir. Bir adam, hanımı öldükten sonra, başka bir rhanım ile evlenir. Ancak, kötü kalpli üvey anne, ölen hanımdan kalan altı çocuğu istemeyerek kocasından öldürmesini ister. Baba, yeni hanımının sözüne uyararak altı çocuğunu da öldürür, sonra da pişman olarak ekte vereceğimiz ağıtı söyler.

«Yusufcuk» adlı masalın konusu da şöyledir :

a) Baba, zâlim üvey annenin yüzünden çocuklarını ormanda, bir çuvalın içerisinde hapseder.

b) Çocukların babaları, bir ağaca kabak asar, kendisi de semtten ayrılarak tekrar evine gelir.

c) Çocuklar, bir gün sonra çuvaldan çıkarlar ve babalarının kendilerini kandırdığını görürler⁷.

(Masalın bundan sonraki kısmı konumuzla ilgili olmadığı için, buraya almıyoruz.)

Görülüyor ki, her iki türün de konusu hemen aynıdır. Ağıtta, masalın çok az bir kısmı veya ağıda konu olacak kısmı alınarak, bunun üzerine bir ağıt söylenmiştir.

2. Ağıtların Efsane ile Olan Münasebeti :

Bazı efsaneler içerisinde ağıt metinlerinin olduğunu az önce belirtmiştik. «Taş Bebek»⁸, «Alageyik»⁹ ve «Bağdat Hatun»¹⁰ efsaneleri, bugün ağıt (türkü) olarak da söylenmektedir

Ekte sunacağımız metin ise, «Kız Kalesi» efsanesi ile büyük bir benzerlik göstermektedir. Ama, aynı metin değildir. Bazı farklılıkların olmasına rağmen, konu itibarıyla aynı temeller üzerine kurulmuştur. «Kız Kalesi» efsanesinde :

a) Kâhin, yeni dünyaya gelen beyin kızını, 19 yaşına bastığında bir yılın sokarak öldüreceğini belirtir.

b) Bey, kızını yılandan korumak için, denizin ortasına bir kale yaptırarak oraya yerleştirir.

c) Kız, 19 yaşına girdiğinde, bir köylü kadının hediye olarak getirdiği üzümün içinden çıkan yılan, kızı sokarak öldürür¹¹.

Elimizdeki ağıt metninde de, konu, ufak - tefek farklılıklarla aynıdır. Burada da :

a) Bir adamın, altı kızı olmasına rağmen hiç oğlu yoktur.

b) Buna, rüyasında gördüğü bir ihtiyar bir oğlunun olacağını, fakat gerdek gecesinde, bir kurt tarafından parçalanacağını söyler.

c) Dünyaya gelen oğlan büyüyüp evleneceği vakit, bunu kapısı ve penceresi olmayan bir eve kapatırlar.

ç) Gece olunca, odaya bırakılan elmanın içinden çıkan bir kurt, sürekli büyüyerek damadı öldürür.

d) Gelin ve kaynana bunun üzerine ağıt söylerler.

Dikkat edilirse, her iki türde de konu, hemen hemen aynıdır. Sadece, bir tarafta genç kız vardır, diğer tarafta delikanlı. Birini yılan sokar, diğerini ise kurt parçalar. Ancak, «Kız Kalesi» efsanesinin sonunda ağıt söylenmemesine rağmen, diğerinde, bir ağıt söyleme hadisesi ile karşılaşmaktayız.

Ayrıca, her iki türün de, masalla

bir ilgisinin olduğu gözden kaçmamaktadır. «Kader» (ED : 124, 125, 126 - AaTh : 930, 930A) adlı masalda da konu hemen hemen aynıdır. Burada da :

a) Ava çıkan padişah, ormanda bir ihtiyarın, yeni doğan çocukların kaderini yazdığını görür.

b) İhtiyar, padişaha da bir kızının olacağını ve aynı günde dünyaya gelecek olan çobanın oğlu ile evleneceğini belirtir.

c) Padişah, kızı ile aynı günde dünyaya gelen çobanın oğlunu satın alarak bir değirmenin su kanalına bırakır.

ç) Yıllar sonra, padişah ile veziri seyahate çıktıklarında, atılan çocuğun değirmenci tarafından kurtarılarak büyütüldüğünü görürler.

d) Padişah, yoluna devam edeceği için, oğlana bir mektup vererek, kendi oğluna götürmesini ister.

e) Oğlanı padişahın kızı karşılar ve ağabeyi evde olmadığı için mektubu alır. Mektupdaki yazıyı değiştirerek, o gencin kendisi ile evlenmesini sağlar.

f) Seyahatten dönen padişah, olanları duyunca kaderin değiştirilemeyeceğini anlayarak, yaptıklarına pişman olur¹².

Görüldüğü gibi bu masalımızın konusu da ağıt ve efsane metinlerine çok benzemektedir. Her üç türde de kaderin değiştirilemeyeceğine, insanın alınına yazılan yazının mutlaka gerçekleşeceğine dair bir mesaj vardır.

3. Ağıtların Fıkra ile Olan Münasebeti :

İlk bakışta, ağıt ile fıkra arasında gerek konu, gerekse söyleniş sebebi bakımından bir benzerliğin olması düşünülmese de, bazen iki türün aynı gayede olduğunu görebiliriz. Hepimizin bildiği, özellikle Kefeli Âşık Hacı Karakılçık tarafından «Âşıklar Şöleni»nde sık sık anlatılan bir hikâye ve ağıdı vardır : Avşarlardan bir adam ölür. yakınları başına toplanıp, sırasıyla ağıt söyleyerek ağlamaya başlarlar.

Cenazeye dışardan gelen bir kadın ise sessizce oturmaktadır. Bunlar :

«Sen niçin söylemiyorsun, gel sen de söyle» derler.

Kadın :

«Ben ağıt bilmem,» der.

Fakat, oradakilerin ısrarı üzerine, söylemek zorunda kalır ve aşağıdaki dörtlüğü söyler :

Ben ölüye ölü demem,
Ölü benim olmayanca,
Bircik bircik tükenir mi
Kırkı birden ölmeyince.

Kadınlar, ağdın'ın mânâsına tam olarak dikkat etmedikleri için, yine, hep bir ağızdan ağlamaya devam ederler.

Bu ağıtdaki Avşar boyu anlatıcıya göre değişmektedir. Bazıları Avşar yerine, başka boyları da zikretmektedirler.

Ekte sunacağımız bir ağıt metni ise, öldürülen bir fare üzerine söylenmiştir. Genç kızlar, fareyi bir erkek kabul ederek, biri karısı, biri baldızı rolünde ağıt söylerler. Hadisenin bu şekilde dramatize edilmesi ve komik bir halde ağıt söylenmesi sebebiyle, her iki örneğin de fıkra ile bir ilişkisinin olduğunu söyleyebiliriz.

Netice olarak diyebiliriz ki, halk edebiyatı mahsüllerinin tamamen birbirleriyle ilişkisi vardır. Bir destan, masal, halk hikâyesi, efsane ve fıkranın ağıt ile aralarında bir bağ olduğu gibi, bunların, ninni, mani, atasözü, deyim, duâ, bedduâ vs. gibi türlerle de yakından ilgisi vardır.

METİNLER

I. AĞIT

Bir adam, hanımı öldükten sonra başka bir kadın ile evlenir. Üvey anne, kocasının önceki hanımından olan altı çocuğu da öldürmesini ister. Yeni hanımının sözlerini tutan zâlim baba, çocukların hepsini öldürür. Ancak, çocuklarını öldüren baba, daha sonra bu duruma çok üzülür ve aşağıdaki ağıdı söyler :

Gökyüzünde uçan kuşlar,
Kargalarla bile kışlar,
Kürk giydirir, at bağışlar,
Nenni Süleymanım nenni.

Yük dibinde yer ettiğim,
Ağır halılar örttüğüm,
Sesinden sabah ettiğim,
Nenni Süleymanım nenni.

Tabancası altın taşlı,
Hatunları kara yash,
Aslan ünlü, kaplan sesli,
Nenni Süleymanım nenni.

Esem nenni, Musam nenni,
Haydar oğlum, Alim nenni,
Aslan ünlü, kaplan sesli,
Nenni Süleymanım nenni.

Gönül HÜLYA¹³

II. AĞIT

Bir adamın altı kızı varmış, bunun hiç oğlu olmazmış. Bir gün, rüyasında bu adama diyorlar ki :

«Senin bir oğlun olacak amma, gerdek gecesi, bunu bir kurt yiyecek.»

Adam :

«Ben de, gerdek gecesi için, penceresiz ,kapısız bir ev yaptırırım.» diyor.

Neyse, adamın bir oğlu oluyor, aradan zaman geçiyor, bu büyüyor. Oğlan askere gidip geldikten sonra, babası bunu evlendiriyor. Oğlan gerdeğe girince, babası ve adamları kapıda beklemeye başlıyorlar. Bu arada, oğlan ile geline bir tabak elma gönderiyorlar. Oğlan elmayı kesiyor, kesince bir kurt çıkıyor. Oğlan, kurdu, bıçağın ucu ile attırıyor. Bir de bakıyorlar ki, bu kurt büyüyor, kocaman oluyor, gelip oğlana pençesiyle bir vurana kadar, oğlanı öldürüyor... Kız başlıyor ağlamaya, ailesine nasıl haber vereceğini bilmiyor. Çünkü, kurdu içeriye girdiğini hiç kimse görmemişti. Ne yapacağını şaşırarak kız, delikanlının başına oturup, başlıyor ağıt söylemeye :

Bir elma attım tekerlendi,
Öplüm dudak şekerlendi,
Ban yerleri sokarlandı,
Uyan Ali, teyzemoğlu.

Anan gelir, baban gelir,
Bu işleri benden bilir,
Yedi kitap yemin verdim,
Uyan Ali, teyzemoğlu.

O zamana kadar, oğlanın ailesinin haberi oluyor. Bakıyorlar ki, oğlanı kurt öldürmüş; Annesi de başlıyor, orada ağıt söylemeye. O da, oğlu askere giderken, ona «bedel» vermediğine üzülüyor.

Anan da ölsün, baban da ölsün,
Bacıların karşı dursun,
Ne eden on iki deveyi,
Altısını bedel versin.

Atının önu peçeli
Üstü gül gül köçeli,
Beli çifte tabancalı,
Baban ölsün oğlancığım.

Gönül HÜLYA¹⁴

III. AĞIT

Eskiden kızlar toplanıp, yün eğirmeye giderlermiş, orada vakit geçirirlermiş. Bir gün yine yün eğirmeye gitmişler, yanlarında da bir küçük oğlan varmış. Oğlan, orada bir sıçan varmış, vurup öldürmüş. Kızlar, bunu görünce : :

«Gelin, buna bir türkü söyleyelim.» demişler.

Birisi demiş ki :

«Ben, karısı olarak söylerim,»

Biri de demiş ki :

«Ben de bacısı,»

Bacısı :

Bire enişte, bire enişte,
Bize uğra her dönüşte,
Böyle yiğit iflah olmaz,
Saydım yedi yara başda.

Karısı :

Yüce dağın başında görünürüm,
Yılan kavine bürünürüm,
Söylemeye erinirim,
Dilli dibek ettin beni.

Esmahan AŞÇIOĞLU¹⁵

- 1 Saim Sakaoğlu, «Diyânü Lügât'it-Türk'ün Halk Edebiyatı Açısından Taşdığı Değer,» Araştırma Dergisi, 13 (1), 1985, 301-315.
- 2 Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, İstanbul 1969, 231-240.
- 3 Abdulkadir İnan, Manas Destanı, Ankara 1985.
- 4 Esmâ Şimşek, Kaçak Nebi Hikâyesi Üzerinde Bir Çalışma, Erzurum 1986, 70-71. (Atatürk Ün. Fen - Ed. Fak. lisans tezi).
- 5 Esmâ Şimşek, Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması, Elazığ 1990, 619-622 (Yayınlanmamış doktora tezi).
- 6 Saim Sakaoğlu, 101 Anadolu Efsanesi, Ankara 1989, 64-65.
- 7 Ali Berat Alptekin, Taşeli Platosu Masallarında Motif ve Tip Araştırması, 1. Cilt (İnceleme), Erzurum 1982, 117-118 (Yayınlanmamış doktora tezi).
- 8 Saim Sakaoğlu, a.g.e.
- 9 Ali Rıza Yalman (Yalkın), Cennet Türkmen Oymakları II. Ankara 1977, 398-399.
- 10 M. Fahreddin, «Çıldır Gölü'nde Bağdat ile Hâfız'ın Ağıdı,» Türk Dili, XIV (168), Eylül 1965, 790-793.
- 11 Saim Sakaoğlu, a.g.e., 72.
- 12 Esmâ Şimşek, Yukarıçukurova Masallarında ..., 619-632.
- 13 Ağıt, 1991 yılının Şubat ayında talebemiz Esra Hülya vasıtasıyla Gönül Hülya'dan derlenmiştir. Kaynak şahıs, Kadiri (Adana)'de ikamet etmekte olup, 53 yaşında, ev hanımı ve okuma yazması yoktur.
- 14 Ağıt, Gönül Hülya söylemiştir.
- 15 Ağıt, 1991 yılının Şubat ayında talebemiz Duygu Özcanlı vasıtasıyla Esmahan Aşçıoğlu'ndan derlenmiştir. Kaynak şahıs, Kozan'ın Boztah-ta köyünde ikamet etmekte olup, 65 yaşında, ev hanımı ve okuması yazması yoktur.